

תולדותיהם של אבות נזיקין

שיעור זה קשור לכללים:

מקורות פנימיים לסוגיות הגמרא

בין נגלה לנסתר

משנת תנאים

תוכן ההלכה קשור לדרך לימודה מן התורה

תמצית השיעור: שתי צורות לקישור בין תולדות לאבות: א. בגמרא: התולדות דומות לאבות בתכונת ההיזק. ב. במכילתא ובזוה"ק: התולדות נעשות באיבר שבו מזיק האב. על פי הגמרא פשוט שדיני התולדות הן כדיני האבות (כיוצא בהן), ועל פי המכילתא יש תולדות שדינן שונה מדין האב שלהן (לאו כיוצא בהן). על פי זה מתבאר מהלך הסוגיא. ההבדל נעוץ ביחס השונה של הנגלה והנסתר לאבות נזיקין.

שאלות על דברי הגמרא והרי"ף

סוגיית הגמרא (בבא קמא ב' ע"א, בדילוגים):

מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן, גבי שבת תנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, אבות מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן... גבי טומאות תנן אבות הטומאות השרץ והשכבת זרע וטמא מת, תולדותיהן לאו כיוצא בהן... הכא מאי, אמר רב פפא: יש מהן כיוצא בהן ויש מהן לאו כיוצא בהן. תנו רבנן, ג' אבות נאמרו בשור: הקרן והשן והרגל... אלא תולדותיהן לאו כיוצא בהן דאמר רב פפא אהייא... בחצי נזק צרורות דהלכתא גמירי לה.

א. על שאלת הגמרא (בבא קמא ב' ע"א): "תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן?", ענה רב פפא: "יש מהן כיוצא בהן, ויש מהן לאו כיוצא בהן". מיד לאחר דבריו מובאת ברייתא: "ג' אבות נאמרו בשור, הקרן השן והרגל". לשם מה הובאה הברייתא כאן? האם היא קשורה לבירור דבריו של רב פפא? כיצד?

¹ ע"י בתוס' (ב' ע"ב ד"ה "תנו") שכתב: "הפסיק בברייתא זו לפרש תולדותיהן לאו כיוצא בהן דקאמר רב פפא אהייא", אלא שיש להבין מה מוסיפה הברייתא לבירור דברי ר' פפא. ברש"י כתב: "יש מהן כו' - ולקמן

ב. בהמשך הגמרא, לאחר דיון על תולדות קרן, מובא: "אלא תולדותיהן לאו כיוצא בהן דאמר רב פפא, אהייא?". הקשה בתוס' רבינו פרץ (במהדורות מדוייקות):

מדקאמר 'ואלא' וכו' משמע דקשיא ליה אהא דמסקינן נשיכה ובעיטה
ורביצה תולדה דקרן היא, ויש לתמוה, מאי אי אמרת בשלמא איכא.

לשון "אלא" היא חזרה ממה שנאמר לעיל, והרי לעיל לא התייחסה הגמרא כלל לדבריו של רב פפא, אלא רק לביאור תולדות קרן המוזכרת בברייתא, ולמה מתייחסת לשון "אלא"!

ג. הרי"ף (א' ע"א) בדבריו מבאר את שאלת הגמרא: "תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן":

תולדותיהן כיוצא בהן או לא, פירוש כיון דקיימא לן דנזק שלם ממונא הוא
וחצי נזק קנסא הוא, ומועד שהזיק משלם נזק שלם מן העליה ותם משלם
חצי נזק מגופו, בעינן למידע הני תולדות דהני אבות אי כיוצא בהן נינהו
דכל מועד מינייהו תולדה דיליה כוותיה ומשלם נזק שלם מן העלייה, ותם
תולדה דיליה כוותיה ומשלם חצי נזק מגופו, או דלמא תולדותיהן לאו
כיוצא בהן.

דבריו קשים, הן מצד עצמם והן ביחס לגמרא.

ראשית, כיצד העובדה שמועד משלם נזק שלם מן העליה ותם חצי נזק מגופו מסבירה את שאלת הגמרא על היחס בין התולדות לאבות². ועוד, הן הגמרא אומרת במפורש מה הרקע לשאלה, האם אבות נזיקין דומים לאבות מלאכות שבת או לאבות הטומאה, ומדוע מביא הרי"ף טעם אחר³?

שיטת המכילתא

במכילתא דרשב"י (משפטים, כ"ב, ד') מובא לימוד בדיני נזיקין שנראה שונה מדברי הגמרא:

ת

מפרש מילתיה דרב פפא בשמעתינן, וכתבו בעלי הכללים (מודפס בסוף מסכת ברכות): "כל מקום שאומר רש"י 'לקמיה' ר"ל בסמוך, וכשאומר 'לקמן' הוא מופלג, וזה דע באמתות...", ולפי זה כאן רוצה רש"י לומר שהתשובה לר' פפא היא בהמשך, בריחוק מקום, ואף בדבריו יש להבין לשם מה דנה הגמרא בברייתא זו קודם שמבארת את דברי ר' פפא.

² הרא"ש מבאר את הרי"ף: "היה נראה לו לרבינו יצחק שאם לא מצינו חילוק בתשלומי נזקין לא היה הספר מסתפק. דמהיכא תיתי לן לחלק ביניהו כיון דידעינא מסברא כל תולדות האבות כיון שדומים להן בכל צד למה נחלק בתשלומיהן, אלא כיון דחזינא קצת חילוק בתשלומי נזקין בין תם למועד ואף על גב דתרוייהו אבות נינהו, העלה על לבו לפשפש ולידע אם התולדות כיוצא באבות", ודבריו מגדילים את הקושי, מדוע החילוק בדיני האבות מוביל לחילוק בתולדות?

³ יתכן שהתקשה הרי"ף בדברי הגמרא, מדוע מביאה הגמרא את אבות מלאכות ואבות הטומאה, ומה בכך אם מצאנו בתורה תולדות כיוצא בהן ושלא כיוצא בהן, יש לבדוק את תולדותיהם של אבות נזיקין כשלעצמם, האם הם כאבות או לא, ומדוע להשוותם לאבות מלאכות ואבות הטומאות?

“ושלח את בעירו”, אין לי אלא שן לאכול את הראוי לה, מנין לרגל לשבר בדרך הילוכה, תלמוד לומר “ושלח את בעירו”... אין לי אלא זו בלבד, מנין הזיקה כדרכה כדרך הילוכה, חמור במשאווי שעליו כדרך הילוכו, מה אלו מיוחדין שהזיקו כדרכן ובראווי להן משלמין נזק שלם, כך כל המזיק כדרכו ובראווי לו משלם נזק שלם. “ושלח את בעירה”, אין לי אלא שן לאכול את הראוי לה ולרגל לשבר כדרך הילוכה, מנין לשן לאכול את שאין ראוי לה ולרגל לשבר שלא כדרך הילוכה, תלמוד לומר “ובער בשדה אחר”, לרבות דברים אחרים. יכול על הכל משלם נזק שלם, ודין הוא והלא שור שהזיק את חברו בכלל היה, ולמה יצא, להקיש אליו, מה שור מיוחד שהזיק כדרכו בשאין ראוי לו בתם משלם חצי נזק ובמועד נזק שלם, כך כל דבר שהזיק כדרכו בשאין ראוי לו בתם משלם חצי נזק ובמועד נזק שלם.

במכילתא מבואר, ששן האוכלת את שאין ראוי לה נלמדת מדין שן ומקורה בפרשת השן (ורגל המשברת שלא כדרך הילוכה מקורה ברגל), במילים “וביער בשדה אחר”, אבל דיני התשלומים במקרה זה נלמדים מקרן - בתם חצי נזק ובמועד נזק שלם. על פי המכילתא נראה שנשיכה נלמדת משן, ובעיטה נלמדת מרגל, אף שדינם הוא ששור תם משלם חצי נזק, כקרן. דבר זה סותר את הגמרא האומרת שנשיכה ובעיטה הן תולדות של קרן, ולא של שן ורגל. על פי המכילתא, בעיטה היא דוגמא טובה ל“תולדותיהן לאו כיוצא בהן” - תולדה של רגל, שהדין שלה איננו כמו האב, שהוא מועד מתחילתו, אלא כמו קרן, שמשלם בתם חצי נזק ובמועד נזק שלם. הגמרא לא מקבלת דוגמא זו, וקובעת שבעיטה היא תולדת קרן, ועל כן היא כיוצא בה⁴.

מהם אבות נזיקין?

על מנת להבין את יסוד המחלוקת בין המכילתא לגמרא, יש לעיין במקום נוסף בו מנוחז“ל את אבות הנזיקין של שור, בדרך שונה מן הברייתא המובאת בגמרא⁵:

שור המועד בארבעה אבות נזיקין שלו, בגופו הרכיץ על הכלים, רכץ עליהם ושברם, ובשינו אכל, ברגליו רמס, ובקרנו הרג.

הרי שבניגוד לברייתא בגמרא האומרת: “ג’ אבות נאמרו בשור, הקרן והשן והרגל”, מובאים כאן ארבעה אבות בשור: גוף, קרן, שן ורגל. מקורה של הבנה זו הוא במקראות. שתי פרשיות עוסקות בשור המזיק. בשור המזיק אדם נאמר (שמות כ”א, כ”ח):

⁴ יש להעיר, שאף במכילתא דר’ ישמעאל קשרו את נשיכה ובעיטה לקרן, ולא לשן ורגל, בדומה לגמרא (משפטים, מסכתא דנזיקין פרשה י”ב): “וכי יגוף - בכלל נגיפה - נגיחה דחייה רביצה בעיטה נשיכה, דברי רבי יאשיה. אבא חנן אומר משום רבי אליעזר: בכלל נגיפה - נגיחה דחייה רביצה בעיטה. נשיכה מנין, תלמוד לומר ‘ולא ישמרנו בעליו’... אמנם במכילתא למדו במידת “כלל ופרט וכלל”, ואילו בגמרא למדו במידת “בנין אב”.

⁵ זוה”ק ח”ב, קי”ח ע”ב, בעיבוד תרגום הסולם.

וְכִי יִגַח שׁוֹר אֶת אִישׁ אוֹ אֶת אִשָּׁה נִמְתּ סָקוּל סָקוּל הַשׁוֹר וְלֹא יֵאָכַל אֶת בְּשָׂרוֹ
וַיִּבְעַל הַשׁוֹר נָקִי.

ובשור המזיק שור נאמר (שם, ל"ה):

וְכִי יִגַּף שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר רֵעֵהוּ וּמָכְרוּ אֶת הַשׁוֹר הַחַי וְחָצְוָה אֶת פְּסָפוֹ
וְגַם אֶת הַמֵּת יִחָצְוֶן.

הגמרא בסוגייתנו אומרת: "האי נגיפה נגיחה היא", אולם ניתן להבין שיש כאן סוג אחר של נזק הנעשה על ידי הגוף⁶, וכפי שהבינו חכמים במכילתא דרשב"י:

"וכי יגף", אין לי אלא נגיפה, מנין לעשות נגיחה, נשיכה, רביצה ובעיטה
כיוצא בנגיפה..."

מהו ההבדל בין שתי השיטות?

הגוף הוא איבר נפרד, אך אין להיזקו תכונה מיוחדת. פעמים שהוא מזיק מתוך כוונה להזיק, ואז זו תכונת ההיזק של קרן, פעמים שהוא מזיק בדרך הילוכו, כרגל, ופעמים להנאת הבהמה, כשן.

הגמרא איננה מונה את הנגיפה כאב נפרד, אלא מדגישה: "זו היא נגיפה זו היא נגיחה", והסברה ברורה, שכן לשני הנזקים יש תכונת היזק זהה: בשניהם יש כוונה להזיק, ועל כן שניהם הם אב אחד.

מדוע, אם כן, נחשב הגוף אב נפרד בזוה"ק? נראה, שכאן מונים חז"ל את האבות השונים על פי האיברים שבהם נעשה הנזק, ולא על פי התכונות של הנזק!

בזוה"ק מבינים חז"ל, שהאיבר בו נעשה הנזק הוא המגדיר את מהותו של הנזק, ולכן התולדה נקבעת על פי האיבר - נזק שנעשה על ידי הרגל הוא תולדה של רגל. הגמרא סוברת, לעומת זאת, שתכונת הנזק היא העיקר, והיא המגדירה את שייכותו של הנזק לאב נזיקין זה או אחר - נזק שנעשה מתוך כוונה להזיק הוא תולדה של קרן, גם אם הוא נעשה על ידי הרגל.

למשל, "אכילה בשאין ראוי לה" היא תולדת שן על פי המכילתא, ומתאים הדבר למובא בזוה"ק, שכן היא נעשתה על ידי השן. על פי הגמרא, אכילה בשאין ראוי לה היא תולדת קרן, כיון שהיא משונה, וכל נזק משונה הוא תולדת קרן⁷ (עי' לקמן ט"ו ע"ב).

למחלוקת זו יש השלכה ישירה על השאלה האם תולדותיהן כיוצא בהן או לא. הכיצד? להבנת הגמרא, האבות הם ביטוי לסוגים שונים של היזק, והתולדות נלמדות מהן בבנין אב, כפי שבשבת נלמדות התולדות מאבות מלאכות. מובן שעל פי זה תולדותיהן כיוצא בהן, שכן תכונתן שווה והן דומות זו לזו, שעל כן ניתן ללמוד את התולדה בבנין אב.

⁶ אף רש"י בפירושו לתורה מפרש שאין מדובר בפסוק על נגיחה: "וכי יגוף - ידחוף בין בקרניו בין בגופו בין ברגליו בין שנשכו בשיניו כולן בכלל נגיפה הם שאין נגיפה אלא לשון מכה".

⁷ עי' רש"י לקמן י"ד ע"א, שכתב: "קרן תמה וכל תולדותיה קרי משונה הואיל ושינו את וסתן שלא היו דרכן לכך".

אבות מלאכות שבת הרי הן כבנין אב. הקשר בין התולדות לאבות אינו במעשה החיצוני, אלא בענין. זומר, לדוגמא, במעשה החיצוני דומה לקוצר, שחותר את ענפי העץ. אף על פי כן, אם כוונתו בחיתוך זה היא להצמיח את העץ, הרי שהוא תולדת זורע, כיון שהדמיון הוא בכוונתו של העושה, בתכונת המלאכה ולא במעשה החיצוני⁸. על כן תולדותיהן של אבות מלאכות שבת הן כיוצא בהן, שכן התכונה היא הקובעת את הדין, והדמיון בתכונות מוליד דמיון בדינים.

אולם, על פי ההבנה שהגדרת האב היא על פי האיבר בו נעשה הנזק, והתולדות קשורות לאב על פי האיבר, בלא קשר לתכונה, הרי ש"תולדותיהן לאו כיוצא בהן". התולדה נולדת מן האב בפועל, ולעולם הולד קטן מן המוליד אותו, כפי שתולדות הטומאה, הנולדות בפועל מאבות הטומאה, קטנים מן האבות בחומרתם. התולדה היא התרחקות מן האב, ועל כן עניינה שונה מן האב, ורק האיבר המשותף קושר ביניהן.

באבות הטומאה אין דמיון בתכונות בין התולדות לאבות, אלא קשר מעשי - התולדה יוצאת בפועל מן האב, על ידי נגיעה וכדומה⁹. על כן תולדותיהן של אבות הטומאה אינן כיוצא בהן, שכן הבן הנולד מן האב קטן ממנו, ודינו אינו חמור כדין האב.

שני המדדים ביחס לאבות הם שני הצדדים ביחס להגדרת אבות הנזיקין. הגמרא מבינה שאבות נזיקין נקבעים על פי התכונות, ועל כן הם דומים לאבות מלאכות שבת, והמכילתא מבינה שאבות הנזיקין נקבעים על פי האיבר העושה את הפעולה בפועל, ועל כן הם דומים לאבות הטומאה.

שאלת הגמרא לגבי התולדות בנוזיקין האם הן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן, היא בעומקה שאלה על מהותם של האבות ושל התולדות, האם הגדרתם נקבעת על פי התכונות או על פי האיברים.

ביאור הגמרא

הבנה זו מבארת את סוגיית הגמרא.

שאלת הגמרא: "תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן", מגדירה את נושא הסוגיא: האם אבות נזיקין נקבעים על פי התכונות (ותולדותיהן כיוצא בהן), או על פי האיברים (ותולדותיהן לאו כיוצא בהן). לצורך בירור השאלה מובאות הדוגמאות מאבות מלאכות ואבות הטומאה, המחודדות את שני סוגי האבות.

לאחר תשובתו של רב פפא: "יש מהן כיוצא בהן ויש מהן לאו כיוצא בהן", מובאת הברייתא: "ג' אבות נאמרו בשור". ברייתא זו היא, בעצם, תשובה לשאלה לגבי מהות האבות, שכן אם ג' אבות נאמרו בשור ולא ד', הרי שנגיפה אינה אב לעצמה, ומכאן שהאבות הן על פי התכונות, ותולדותיהן כיוצא בהן.

⁸ ועי' רש"י שבת צ"ו ע"ב, שכתב: "סברא היא - להיות הכנסה תולדת הוצאה, שהיא מעין לה כשאר תולדות שהיא מעין מלאכות".

⁹ אנו מוצאים באופן כללי שני סוגי אבות: א. אב המוליד ממש, כמו אב ביולוגי. ב. אב כ"בנין אב", המלמד את תכונותיהן של תולדותיו. "אברהם אבינו", הוא אב ביולוגי, ו"אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" (מלכים ב' ב', י"ב), הוא אב שהטביע את תכונתו בתלמידו, אף שלא ילדו.

ברייטא זו נאמרה בשלב זה מכיון שהגמרא רוצה להכריח את ההבנה שהאבות נקבעים על פי התכונות, ובמיוחד לאור העובדה שישנן דעות הפוכות, כפי שמופיע במכילתא דרשב"י, והגמרא רוצה להוציא מהן.

ואכן, בהמשך הסוגיא מכריחה הגמרא את ההבנה שעלתה בתחילת הסוגיא. ראשית, בענין הנגיפה.

לאחר פירוט תולדות קרן: "נגיפה, נשיכה, רביצה ובעיטה", שואלת הגמרא: "מאי שנה נגיחה דקרי לה אב, דכתיב 'כי יגח', נגיפה נמי כתיב 'כי יגוף'". שאלה זו מחזקת את ההבנה של המכילתא, שנגיפה היא אב נפרד כיון שהאבות השונים נמנים על פי איברי הגוף בהם נעשה הנזק. הגמרא העלתה שאלה זו כדי לדחותה, "זו היא נגיפה זו היא נגיחה", ואין היא אב נפרד.

השאלה הבאה בגמרא היא על נשיכה, שעל פי הבנת המכילתא צריכה להיות, לכאורה, תולדת שן: "נשיכה - תולדה דשן היא". ואף שאלה זו נדחת: "לא, שן יש הנאה להזיקה, הא אין הנאה להזיקה". התירוץ מתאים להבנת הגמרא, המנוגדת להבנת המכילתא - הקובע את האבות והתולדות השונים הוא התכונה: "יש הנאה להזיקה", ולא האיבר. ושוב שואלת הגמרא על תולדות רגל: "רביצה ובעיטה - תולדה דרגל היא". והדחיה היא באותו כיוון: "לא, רגל הזיקה מצוי, הני אין הזיקן מצוי". התכונה היא הקובעת, ולא האיבר.

על פי הבנה זו מבואר ההמשך: "אלא תולדותיהן לאו כיוצא בהן דאמר רב פפא, אהייא", וכפי שהבאנו לעיל, לשון "אלא" קשה לכאורה. אולם, הדברים מבוארים היטב. כך מיישב בתוס' רבינו פרץ את הענין:

ויש לומר דבשלמא אי נשיכה תולדה דשן, ומכל מקום לא משלמת אלא חצי נזק, משום דאין הנאה להזיקה כמו קרן, ניחא, דמשכחת לה לאו כיוצא בהן דקאמר ר' פפא - אנשיכה קאמר, דהויין תולדה דשן, ולא כיוצא בהן דלא משלמת אלא חצי נזק, אבל השתא דהויין תולדה דקרן, אם כן קשה, דכיוצא בו הוא.

רבינו פרץ מבאר, שהגמרא העלתה אפשרות ש"תולדותיהן לאו כיוצא בהן" שאמר רב פפא מתייחס לנשיכה, שהיא תולדת שן, ואף על פי כן דיניה כקרן - משלם חצי נזק בתם. הרי ששאלותיה של הגמרא אין תפקידן בירור תולדות קרן כשלעצמן בלבד, אלא דיון בדברי רב פפא. מכאן ניתן להבין שאף הברייטא "ג' אבות נאמרו בשור" היא חלק מביור דברי ר' פפא, כפי שהתבאר. בכך מיושבים דברי רש"י ותוס', מדוע הפסיקה הגמרא את הדיון בדבריו של רב פפא והביאה את הברייטא. הברייטא היא חלק מהותי מביור התשובה לשאלה - מהו הגדר הקובע לאבות נזיקין.

ישוב הרי"ף

על פי דברים אלה מובנת לשון הרי"ף:

פירוש כיון דקיימא לן דנזק שלם ממונא הוא וחצי נזק קנסא הוא, ומועד שהזיק משלם נזק שלם מן העליה ותם משלם חצי נזק מגופו, בעינן למידע הני תולדות דהני אבות אי כיוצא בהן נינהו דכל מועד מינייהו תולדה דיליה כוותיה ומשלם נזק שלם מן העליה, ותם תולדה דיליה כוותיה ומשלם חצי נזק מגופו, או דלמא תולדותיהן לאו כיוצא בהן.

כיון שמועד משלם נזק שלם, ותם משלם חצי נזק¹⁰, הרי שיש לשאול, האם דין זה הוא רק בקרן, עליה נאמר דין זה בתחילה, ולא ברגל או בשן, ואם כן תולדותיהן כיוצא בהן, שכן רק בתולדות קרן יהיה הדין כקרן - שבה יש חילוק בין תם למועד, או שמא חלוקה זו בין תם למועד יכולה להיות גם באבות אחרים, כגון רגל ושן, ומכאן שתולדותיהן לאו כיוצא בהן, שכן יכולה להיות תולדה לרגל שדינה כקרן.

על פי הצד הראשון, התולדות נקבעות על פי התכונות, ואז תולדות כל אב תהיינה כמוהו - לתולדת מועד יהיה דין מועד ולתולדת תם יהיה דין תם, שכן הסברא הקובעת את היותו תולדתו של אב זה - היא המחייבתו גם בדיני אב זה¹¹. על פי הצד השני התולדות נקבעות על פי האיברים, ותולדת רגל יכולה להיות גם תמה - כגון בבעיטה, שהיא תולדת רגל, ודיניה כקרן.

בנין אב או דבר שהיה בכלל

יש לנסות להעמיק עוד במחלוקת זו ולשאול: מנין נובעים שני הצדדים? מהו המקור המביא את הגמרא לראות את האבות כתכונות היזק, ומהו המקור המביא את המכילתא לראות את האבות באיברי השור?

נראה, שהדבר תלוי בשתי צורות ללימוד פרשיות הנזיקין. בגמרא למדו את התולדות מהאבות במידת "בנין אב". במכילתא - הן מכילתא דרשב"י והן מכילתא דר' ישמעאל אין כלל לימוד במידת "בנין אב". כל הלימודים הן במידות של "דבר שהיה בכלל".

¹⁰ מלשון הרי"ף מובן, שדיני התשלומים אינם גזירת הכתוב בעלמא, אלא "זיל בטר טעמא", ויש טעם לכך שחם משלם חצי נזק ומועד נזק שלם. בביאור הענין נראה, שדיני תם ומועד מיוחדים ל"נפש חיה שהזיקה" (לשון הרמב"ם בתחילת הל' נזקי ממון). מצד אחר - הבהמה היא ממונו, ככל ממון אחר שיש בידו, ועל כן הוא אחראי על נזקה. אולם, לבהמה יש רצון עצמי וכוונה, ועל כן היא האחראית על הנזקים, ולא הבעלים. דבר זה בא לידי ביטוי בשור תם, המשלם חצי נזק מגופו. השור עצמו הוא החייב לשלם, ועל כן משלם מגופו (ומדויק הדבר בלשון הכתוב: "ומכרו את השור החי וחצו את כספו" - של השור!), והוא משלם את "חלקו" בנזק בלבד, ועל כן חצי נזק. יסוד זה התבאר רבות בדברי האחרונים, ונביא את דברי ר' חיים (חידושי הגר"ח על הש"ס, "בענין תם משלם מגופו", עמ' קס"ג): "אמר הגר"ח זצ"ל דשאני שעבוד השור היינו שיעבוד שחל על השור מכל שעבודים דעלמא, דהנה בכל השעבודים דעלמא הם מקודם חיוב אקרקפתא דגברא מדין פריעת בעל חוב מצוה וזה עושה שעבוד על הנכסים, אבל בשור חל השעבוד על השור מבלי שיחול מקודם על הבעלים חיוב". הרי שבבהמה שהזיקה יש לדון אם היא שותפה לנזק, ומשלם חצי נזק מגופו, או שהאחריות המלאה היא על הבעלים, ומשלם נזק שלם מן העליה.

¹¹ למשל: הסברא הקובעת שנשיכה היא תולדת קרן (ולא שן) היא "שכוונתו להזיק", והיא המחייבתו בחצי נזק בתם ושאר דיני קרן, וכן שאר התולדות.

המידות הן הצינור שדרכו יורדת לעולם התורה שבעל פה, המוציאה דינים חדשים מן התורה שבכתב. יש הבדלים מהותיים בין המידות בהתייחסות לפסוקים, והבחירה במידה מסוימת מלמדת על אופי הדינים הנלמדים על ידי אותה מידה. מהו ההבדל בין "בנין אב" ובין "דבר שהיה בכלל"? נעמוד על הדברים לאור ביאורו של הרב קוק זצ"ל למידות אלו ב"עולת ראייה". במידת בנין אב כתב (עולת ראייה ח"א, עמ' ק"פ):

האורות המקוריים, ההולכים וזורמים בקדושתם, להביא הארות חדשות, להרבות מקורי חיים חדשים ונהדרים בעולם, לחדש בהם ועל ידם את חיי הנשמות בהתעלותן...

ובמידת "כלל ופרט" כתב (שם, עמ' קפ"א):

כללותה של תורה היא ההופעה העליונה של הקדושה האלהית, לדבקה בשמו הגדול, בכל אור האהבה והיראה העליונה, מתוך עומק הכלל הזה, המיחד את כל המעשים כולם ואת כל ההווה לחטיבה אחת קדושה... הנה אורה נפלאה זו היא דוקא החודרת לכל פירטי הפרטיות של המעשים, לכונן חיי האדם בעולם על פי חפץ ד' ואור רצון העליון ב"ה.

ניתן לומר, שהמידות העוסקות ב"דבר שהיה בכלל" באות מלמעלה למטה, ומידת "בנין אב" באה מלמטה למעלה. נבאר את הדברים.

הכלל העליון כולל בתוכו את כל הפרטים. הם קיימים בו מעצם מציאותו. כאשר יורד הכלל - מתגלים ונחשפים הפרטים הכלולים בו מלכתחילה.

בנין אב היא מידה שבאה לחדש דינים חדשים, מלמטה, על פי דיני התורה העליונים. במכילתא אמרו, ש"בכלל נגיחה - נגיפה רביצה ובעיטה". כאשר אמרה תורה "כי יגח", כוללות מילים אלו גם את הנגיפה, הרביצה והבעיטה. חכמים חושפים את הפרטים הכלולים בכלל.

לעומת זאת, על פי הגמרא, כאשר אמרה תורה "כי יגח" אין בכך אמירה ביחס לנגיפה ורביצה. כאשר אנו נתקלים בשור שבעט, ורוצים לברר את דינו, אנו פונים לתורה שבכתב, ולמדים את הדין החדש, לאור העקרונות המובאות בתורה. מכיון שנגיחה היא נזק שנעשה מתוך כוונה להזיק, ואף בעיטה היא נזק שנעשה מתוך כוונה להזיק - ניתן לדמות את הבעיטה לנגיחה האמורה בכתוב, ולחייב את הבעיטה כנגיחה.

אלו הן שתי הסתכלויות שונות, שתי דרכים ללימוד פרשיות נזיקין.

יש לציין, שניתן לראות קשר בין המידה בה למדו חכמים את הדין, ובין תכנו של הדין. במכילתא למדו את דינה של "שן האוכלת בשאין ראוי לה", מקרן, במידת "דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד" - הקרן יצאה מכלל חיובי שור המזיק לחייבו בחצי נזק, וממנה נלמד לדברים נוספים, כגון "שן האוכלת בשאין ראוי לה". שן האוכלת בשאין ראוי לה -

7

נשיכה - היא דבר חריג, דבר היוצא מן הכלל של פעולות השן. נמצא, שחכמים למדו את הדבר שיצא מן הכלל - אכילה בשאין ראוי לה - על ידי מידת דבר שיצא מן הכלל ללמד.

נראה, ששתי המדות הללו עומדות בבסיסן של סוגיות נוספות. שתי הגדרות מובאות בגמרא לקרן. האחת: כוונתו להזיק (ב' ע"ב ועוד), והשניה: משונה (ע"י י"ד ע"א וברש"י שם).

דנו המפרשים ביחס בין שתי ההגדרות.

נראה, ששתי ההגדרות מתאימות לשתי צורות הלימוד של אבות הנזיקין. "כוונתו להזיק" עוסקת בתכונות של הקרן, ומתאימה ללימוד במידת בנין אב, המשוה בין דברים שונים על פי התכונות המשותפות להם. "משונה" הוא יציאה מן הכלל. כל הנזקים פועלים בצורה מסויימת, והקרן משונה, חריגה בכלל הנזקים, שעל כן גם דיניה חריגים, ומשלם חצי נזק.

נגלה ונסתר

נראה, שהמכילתא והגמרא מייצגים שני מבטים על פרשיות התורה ועל דיניה, ועל הדרך ללמוד דינים חדשים מן התורה.

לפי הגמרא, אנו למדים את הפסוקים על ידי המידות שהתורה נדרשת בהן כתגובה למציאות. כאשר אנו נתקלים במציאות שאין אנו יודעים כיצד לפסוק בה, אנו פונים אל התורה ומוציאים דינים חדשים על פי הדינים שהתורה כתבה.

על פי המכילתא, לעומת זאת, התורה מעניקה הסתכלות מלכתחילה על המציאות שאנו נתקלים בה. המידות אינן כתגובה למציאות, אלא הן בונות את הסתכלותנו על המציאות. המידות שהתורה נדרשת בהן באות לפרוס בפנינו את הפרטים הכלולים בכללי התורה שבכתב, ואת ההנהגה הנכונה במציאות החיים.